

UTICAJ DRUŠTVENE KLASIFIKACIJE

Koji uticaj na rasizam ima strukturna podela društva? Koju ulogu tu igraju identifikacioni procesi? Voleo bih da na osnovu mog iskustva socijalnog psihologa dam neke komentare o interakciji mehanizama koje predstavljaju ove dve perspektive.

Nekoliko psiholoških iskustava o konfliktima među grupama

Socijalni psiholozi imaju izvestan broj studija i iskustava koja su, viđena pod određenim uglom, pokazali uticaj strukturne podele društva i srodnih diferencijacijskih i identifikacionih procesa na neprijateljsko ponašanje među grupama.

Iskustva koja je, evo već četrdeset godina, prikupljao na terenu Šerifov tim, imala su za cilj da pokažu kako je borba između grupa za ograničene resurse i izvesna nejednakost među njima, dovoljna da se razvije recipročno neprijateljstvo. Šerif i njegovi saradnici¹ pozvali su četrnaestogodišnje dečake u logorsko odmaralište. U logoru su eksperimentatori podelili dečake na dve grupe. Posle izvesnog vremena podstakli su grupe da učestvuju u međusobnim takmičenjima. Ponekad je neka od grupa bila defavorizovana u odnosu na drugu. Kao posledica takvog udešavanja, grupe o kojima je reč

¹ M. Sherif, O. J. Harvey, B. J. White, W. R. Wood, i C. W. Sherif, *Intergroup Conflict and Cooperation - Međugrupni konflikt i saradnja*, izd. The University of Oklahoma, Norman 1961.

počele su da iskazuju uzajamnu i sve veću odbojnost i neprijateljstvo.

Drugi primer tiče se uticaja proste diferencijacije na procese između grupa. Većina tih proučavanja, koja datiraju s početka sedamdesetih godina, najpre se dešavala u laboratorijama Henrija Tajfela² u Bristolu, Engleska. Tokom onoga što je nazivano "eksperimentima u malim grupama", niz osoba bio je podeljen u dve grupe na proizvoljnoj osnovi; na primer: "Od ove dvojice umetnika, kojeg više volite?" Svaka osoba bila je pojedinačno obaveštena o svojoj pripadnosti ovoj ili onoj grupi, u ovom slučaju na grupu ljubitelja Kandinskog ili onih koji vole Klea. Međutim, prema pravilima, niko nije znao pripadnost drugih prisutnih osoba. Posle podele u dve grupe, članovi svake od njih trebalo je da dodele novac dvema osobama. Jedina raspoloživa informacija bila je da je jedna od osoba član sopstvene grupe, a druga član spoljašnje. Subjektima je jasno rečeno da oni tom podelom novca ništa ne dobijaju. U takvim eksperimentima u malim grupama, nije bilo borbe za ograničene resurse. Pa ipak, iz njih je proizašlo da su članovi jedne grupe, čak i u uslovima proste diferencijacije, davali prednost članovima svoje grupe nad onima iz spoljašnje, i da više para daju u tom smislu. Druga izučavanja u malim grupama podrazumevala su da učesnici procenjuju anonimne članove sopstvene grupe i spoljašnje grupe. U tim eksperimentima uočena je naklonost za sopstvenu grupu, utoliko što su njeni članovi procenjivani pozitivnije nego članovi spoljašnje grupe.

*Psihološko objašnjenje:
teorija društvenog identiteta*

Da bi objasnili rezultate svojih eksperimenata u malim grupama, Henri Tajfel, Džon Turner i drugi³ razradili su ono što je kasnije nazvano "teorijom društvenog identiteta". Prema toj teoriji, pripadnost jednoj grupi obezbeđuje svojim članovima informaciju o onome šta oni jesu. Taj deo identiteta jedne osobe, koji je pod uticajem pripadnosti svojoj grupi, nazvan je društvenim identitetom osobe. Kad je reč o društvenom iden-

² H. Tajfel, M. G. Billig, R. F. Bundy i C. Flament, *Social Categorization and Intergroup Behaviour - Društvena kategorizacija i međugrupno ponašanje*, European Journal of Social Psychology, 1, 1971, p. 149-177.

³ H. Tajfel i J. C. Turner, *An Interrogative Theory of Intergroup Conflicts - Interogativna teorija međugrupnog konflikta*, izd. The Social Psychology of Intergroup Relations, Brooks/Cole, Monterey, Cal.

titetu, respekt prema sebi zavisan je od respekta koji se ima za sopstvenu ili za referentnu grupu, to jest od položaja ili statusa sopstvene grupe u odnosu na značajne spoljašnje grupe. Diferencijacija – sopstvena grupa/spoljašna grupa jeste, znači, rezultat bitke za pozitivan društveni identitet u odnosu na neku značajnu grupu. Proučavanja su pokazala da, u stvari, negativna samoprocena društvenog identiteta, izgleda, određuje jaču devalorizaciju spoljašnje grupe. Štaviše, druga proučavanja pokazala su da je okolišni postupak kojim se favorizuje sopstvena grupa u odnosu na značajnu spoljašnju grupu praćen ojačanjem društvenog identiteta.⁴

Tajfel i njegovi saradnici približili su na taj način svoj model rezultatima Šerifovih proučavanja na terenu. Prema teoriji društvenog identiteta, izražena nadmoć pripadništva jednoj grupi je ta koja, psihološki, od individualističkog nadmetanja, suočenog sa siromašnim resursima, dovodi do kolektivnog neprijateljstva među grupama. U uvećanju sukoba između grupa za pristup ograničenim ali od svih željenim resursima, biće izražena nadmoć odnosne pripadničke grupe i društvenih identiteta, što povlači povećanje diferencijacije među grupama.

Psihološka vizija rasizma i predrasuda

S tačke gledišta eksperimentalne društvene psihologije, postoje ubedljivi dokazi da su potcenjivanje spoljašnje grupe i diskriminacija prema njoj motivisani bitkom članova sopstvene grupe za pozitivan društveni identitet. Ova tvrdnja ne znači da je jedino društvena psihologija sposobna da objasni rasizam i njegove mnogobrojne mimikrije. Ali psihološke teorije, kao što je teorija društvenog identiteta, mogu da doprinesu tumačenju etničkih predrasuda, to jest negativnog stava jedne osobe prema nekoj ljudskoj zajednici i njenim članovima. Drugim rečima, društvena psihologija predlaže perspektivno viđenje individualnih stavova u odnosu na spoljašnje grupe.

Ali, psihološke teorije nisu dovoljne same po sebi da bi se objasnile etničke predrasude. Podsetimo se na Šerifova izučavanja koja sam upravo citirao. S jedne strane, u tom izučavanju nije bilo "stvarnog" sukoba

⁴ Za celovit uvid, D. Abrams i M. A. Hogs, *Comments on the Motivational Status of Self-Esteem in Social Identity and Intergroup Discrimination - Komentari motivacionog statusa samopoštovanja u društvenom identitetu i međugrupnoj diskriminaciji*, European Journal of Social Psychology, 14, 1988, p. 317-334.

povodom ograničenih resursa. Štaviše, nije bilo "efektivne" dominacije jedne grupe dečaka nad drugom. Postojao je samo vešt eksperimentator koji je ubeđivao članove jedne grupe da se osećaju u sukobu s drugom.⁵ U tom klasičnom eksperimentu, poimanje subjekata zavisilo je od informacije koju je davao eksperimentator; isto tako, u društvenom kontekstu, individualne predrasude zavise od ideoloških uticaja. Norme i ideološki sistemi odgovorni su zbog činjenice da se, u društvu, predrasude ne duguju slučaju već da su upravljene protiv određenih grupa; u Nemačkoj, na primer, okrenute su protiv Turaka. Normativni propisi određuju čak i sadržinu pojedinačnih predrasuda i čine je konsenzusnom u jednom društvu.

Ne propovedam nikako da se refleksija i psihološka teorija isključuju iz oblasti traganja za rasizmom i etničkim predrasudama. Čak i ako je rasizam definisan kao fenomen koji valja uzimati s psihološke tačke gledišta malo više orijentisane prema društvu u celini nego prema njegovim pojedinim članovima, psihološki procesi moraju se uračunati da bi se objasnila žurba s kojom članovi društva prihvataju rasističke ideologije i pojedinačne predrasude koje potom doprinose da se rasizam održava u društvima.

Posledice društvene klasifikacije

Vraćam se teoriji društvenog identiteta i hteo bih da ilustrujem njen doprinos razumevanju rasizma. Teorija, na primer, daje predviđanja u odnosu na prihvatanje informacija u grupama kojima pripadaju jedinke i onima koje su za njih spoljašnje. Tako, negativna informacija, koja se tiče spoljašnje etničke grupe, biće prihvaćena s istom užurbanošću kao i pozitivna informacija koja se tiče etničke ili nacionalne grupe adresata. Generalizacija ovih razmatranja u političkoj propagandi podrazumeva se sama po sebi.

Više od toga, mogli bismo, oslanjajući se na niz eksperimenata, pokazati da protivna informacija, kao što je negativna informacija u odnosu na ponašanje nekog eminentnog člana sopstvene grupe, biva deformisana: da bi podržali svoj socijalni identitet, adresati ponašanje člana svoje grupe, koje je izvorno negativno, vide kao pozitivno. Ova činjenica pokazuje takođe postojanje psihološkog mehanizma koji bi mogao da

⁵ Videti takođe M. G. Billig, *Social Psychology and Intergroup Relations - Socijalna psihologija i međugrupni odnosi*, Academic Press, London 1976, p. 269.

doprinese stabilizaciji psihološkog fenomena kao što su nacionalizam i etnocentrizam.

Drugi primer: psihološki doprinosi u ovoj oblasti mogu se naći na još fundamentalnijem nivou. Eksperimentima u malim grupama nisu stvarane stvarne grupe; eksperimentator je jednostavno klasifikovao subjekte u dve grupe. Oni su tada morali da dodeljuju grupama novac i/ili pozitivne i negativne atribute. Eksperimenti pokazuju da je dovoljna prosta podela u ekskluzivne grupe, dodeljivanje imena tim distinktivnim kategorijama i podsticanje da se grupe prosuđuju, da bi došlo do odbacivanja i međusobnog potcenjivanja između grupa.

Ovi rezultati ukazuju na psihološke posledice društvene konstitucije grupa. Primer: napraviti distinkciju socijalnog preseka između nacionalnosti i stranaca u jednoj zemlji, bilo u političkom ili svakodnevnom govoru, ima psihološku implikaciju devalorizacije. Da bi podržali svoj etnički, nacionalni ili društveni identitet, članovi grupe ne samo da će priznati te razlike koje su učinjene društveno vidljivim, već će stvoriti i hijerarhije. Ovo je utoliko tačnije kad je podela u etničke ili nacionalne grupe potkrepljena idejom o inherentnom sukobu među grupama, recimo povodom raspoloživih radnih mesta, bilo da je to tačno ili ne.

Stvar je u tome što su grupe koje ovde razmatramo, kao i razlike među tim etničkim ili nacionalnim grupama, izvorno konstituisane društveno i načinjene društveno značajnim, kao one grupe kod proučavanja u malim grupama. Psihološki, to povlači neizmerne posledice. Bar u Nemačkoj, gde nema opšteprihvaćene denominacije za populacije koje stvarno žive u toj zemlji, bilo da je reč o Nemicima, emigrantima iz Turske i sredozemnih zemalja, izbeglicama, ili novim imigrantima poreklom iz Istočne Evrope. Odluka Vrhovnog suda Nemačke, doneta pre šest meseci, da se napravi razlika između Nemaca i stranaca, kako ovi poslednji ne bi mogli da učestvuju u lokalnim izborima, potvrđuje takvu prazninu u jeziku.

Naučne i svakodnevne klasifikacije

Za kraj mog izlaganja, hteo bih da skrenem pažnju na dve druge klasifikacije koje se odnose na naš predmet, pored onih koje se tiču etničkih i nacionalnih grupa. Prvo, ubuduće bi moralo biti jasno da sam branilac ukidanja ograda među naukama zainteresovanim za fenomen rasizma. Da bi se dalo generalno objašnjenje rasizma, sve zainteresovane naučne oblasti: sociologija, istorija, psihologija, pravo, itd. – ne zaboravljajući i političke nauke – moraju se međusobno dopunjavati.

Drugo, hteo bih da se pozovem na konsekvence inherentne u širenju psiholoških teorija rasizma i etničkih predrasuda u svakodnevnom životu. Psihološki modeli, kakvi su predstavljeni ovde, uglavnom se koriste širokim slušateljstvom izvan društvenih nauka, što znači prilikom susreta u svakodnevnom životu i u političkim razgovorima.

U toj oblasti, prema veoma raširenom verovanju, neki članovi društva kao da imaju rasne predrasude iz "psiholoških" razloga. Drugi, naprotiv - računajući u njih svakako i promotera ovog argumenta - oslobođeni su svake predrasude. Tada se izjavljuje da rasizam nije ništa drugo do agregat mišljenja nekolicine članova koji imaju predrasude. No, takvo objašnjenje rasizma i samo potiče od klasifikacije: ono deli društvo na ljude s predrasudama i ljude bez predrasuda. Takva klasifikacija ponovo implicira diskriminaciju. U prvom redu prema onima koji su klasifikovani kao osobe s predrasudama i koji su, po implicitnom rezonu, devijantni, bolesni, itd. A potom, pošto se rasizam i predrasude opisuju jezikom kliničke psihologije, zahtev za promene i političke reforme postaje redundantan, što ima za posledicu da uvećava muke onih koji su meta rasizma.

(S francuskog preveo Đorđe Dimitrijević)
